

9. Цыпкин С.Д. Финансово-правовые институты, их роль в совершенствовании финансовой деятельности государства / С.Д. Цыпкин. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 150 с.
10. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. – М. : Русский язык, 1978–1980. – Т. 4 : Р–Я. – 537 с.
11. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов ; под ред. Н.Ю. Шведовой. – 23-е изд. – М. : Русский язык, 1991 – 694 с.
12. Словарь иностранных слов. – 18-е изд. – М. : Русский язык, 1989. – 482 с.
13. Карасева М.В. Финансовое правоотношение / М.В. Карасева. – М. : Норма, 2001. – 340 с.
14. Емельянов А.С. Понятие фонда денежных средств в российском праве / А.С. Емельянов // Финансовое право. – 2002. – № 1. – С. 49–56.
15. Финансовое право : [учебник] / отв. ред. Н.И. Химичева. – М. : Юристъ, 2002. – 480 с.
16. Шолкова Т.Б. Місцеві бюджети як публічний фонд грошових коштів: теоретичний аспект / Т.Б. Шолкова // Підприємство, господарство і право. – 2006. – № 4. – С. 114–118.
17. Правове регулювання місцевих фінансів в Україні / [О.В. Солдатенко, В.І. Антіпов, О.А. Музика-Стефанчук та ін.] ; за заг. ред. О.В. Солдатенко. – К. : Алтера, 2011. – 244 с.
18. Шолкова Т.Б. Правові основи публічних фондів органів місцевого самоврядування : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Т.Б. Шолкова. – Ірпінь, 2011. – 207 с.

ЯМНЕНКО Т. М.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
(Національний авіаційний університет)

УДК 34.347.73

ДИНАМІКА ГРОШОВОГО ОБІГУ У ФІНАНСОВО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ

У статті розглянуто грошовий обіг з огляду на динаміку його сучасного правового регулювання в контексті фінансового права. З'ясовано сучасні концептуальні підходи до розуміння грошей та проаналізовано їх сутність і характерні ознаки з фінансово-правової точки зору, а також визначено належність грошового обігу до сфери фінансового права й акцентовано увагу на динамічних змінах, що впливають на регулювання цих питань.

Ключові слова: гроші, грошовий обіг, динаміка грошового обігу, правове регулювання грошового обігу.

В статье рассмотрены денежные обращения, учитывая динамику его современного правового регулирования в контексте финансового права. Выявлены современные концептуальные подходы к пониманию денег, проанализированы их сущность и характерные признаки с финансово-правовой точки зрения, а также определена принадлежность денежного обращения в сфере финансового права и акцентировано внимание на динамических изменениях, влияющих на регулирование этих вопросов.

Ключевые слова: деньги, денежное обращение, динамика денежного обращения, правовое регулирование денежного обращения.

The research paper deals with money turnover in terms of dynamics of its modern legal regulation in the context of financial law. The modern conceptual approaches to the interpretation of money are found out; their essence and specific features from the financial and legal point of view are analyzed. Belonging of money turnover to the field of the financial law is also determined, the dynamic changes influencing the regulation of the matters are emphasized.

Key words: money, money turnover, money turnover dynamics, money turnover legal regulation.

Вступ. Гроші виступають невід'ємною складовою функціонування сучасного суспільства, при цьому вони можуть розглядатися ніби в кількох площинах, зокрема в економічній, цивільно-правовій, фінансово-правовій. Проте в останній вони не знайшли свого належного відображення, у тому числі в аспекті місця й ролі грошового обігу у фінансовому праві з огляду на сучасний стан суспільних відносин, пов'язаних з обігом грошей.

Грошовий обіг, виступаючи зв'язуючою ланкою в процесі обороту товарів і послуг у суспільстві з одного боку та між державою й членами суспільства з іншого, потребує належного врегулювання та позиціонування в системі права, особливо зважаючи на динамізм сучасних грошових відносин, а також форми розрахунків, що закріплені законодавчо.

Поняттю, сутності грошей та їх обігу були присвячені роботи багатьох науковців, серед яких Л.К. Воронова, І.В. Ветрова, В.М. Вишновецький, Д.О. Гетманцев, Н.А. Зайцева, А.М. Искоростенський, А.Т. Ковальчук, М.П. Кучерявенко, Т.А. Латковська, С.О. Ніщима, О.П. Орлюк, Ю.М. Онищенко, О.П. Подцерковний, В.Л. Яроцький. При цьому особливу увагу привертають до себе праці вітчизняних науковців Є.О. Алісова та О.А. Лукашева, а серед зарубіжних – Є.М. Ашмаріної, К.С. Бельського, М.В. Карасьової, Є.А. Ровінського, Н.І. Хімічевої, які були присвячені саме питанням грошового обігу у фінансовому праві, у тому числі з огляду на динаміку його сучасного правового регулювання. При цьому окремих досліджень останнього не проводилося.

Постановка завдання. Мета й завдання статті полягають у з'ясуванні питання відображення динаміки грошового обігу в правовому регулюванні з огляду на його фінансово-правовий аспект.

Результати дослідження. В економіко-правовому аспекті гроші виконують роль публічно-правового фінансового інструмента забезпечення платежів, розрахунків, кредитних відносин, визначення розміру майнової та немайнової (моральної) шкоди, міри вартості всіх видів майна тощо [1].

За цивілістичною концепцією гроші виступають одним з об'єктів цивільного права, входячи як складова до вартісних цінностей, які у свою чергу відносяться до речей, речі до майна як ключового об'єкта цивільних прав [2, с. 87]. При цьому гроші є насамперед економічною категорією, що означає особливий специфічний товар, який виконує роль еквівалента, рівноцінності, тобто форми вартості всіх інших товарів. У юридичному значенні гроші є особливою категорією об'єктів цивільного права, оскільки виконують роль загального еквівалента і, відповідно, їм властива ціла низка специфічних особливостей [2, с. 86]. Фактично банкноти та монети є безумовним зобов'язанням Національного банку держави. Саме ці зобов'язання є тим товаром, який, згідно із законом, є грошима, вираженими в грошових знаках [3].

Відповідно, із цивілістичної точки зору гроші виступають майном, хоча й особливого роду, на яке покладено виконання ролі еквівалента в процесі цивільного й господарського обороту. За такого підходу слід погодитися з В.В. Скоробагатою, що гроші – це особливий вид універсального товару, що використовується як загальний еквівалент, за допомогою якого виражається вартість усіх інших товарів і встановлюються економічні відносини між суб'єктами господарювання. Гроші існують у двох формах: 1) у вигляді грошових знаків – банкнот, монет (готівка); 2) у вигляді коштів на банківських рахунках [4, с. 196].

Як цілком слушно зазначає О.А. Лукашев, переважна більшість висновків під час вивчення проблеми участі грошей в утворенні конструкції фінансів у формуванні фінансових ресурсів ґрунтується на дослідженнях економістів і на трансформації цивілістичної концепції грошей. Відповідно, не слід автоматично переносити положення економічної науки в площину правознавства. Логічною має бути характеристика правової форми реалізації тих чи інших економічних явищ, характеристик суспільного життя [5, с. 126].

Так, гроші виступають офіційним платіжним засобом на території України, який має прийматися всіма суб'єктами суспільних відносин згідно зі ст. 99 Конституції України [6] та ч. 3.3 ст. 3 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [7]. А отже, це є визнаний на рівні держави платіжний засіб, який забезпечується всіма державними інституціями, і згідно з ч. 3.1 ст. 3 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» гроші існують у готівковій формі (формі грошових знаків) та безготівковій формі (формі записів на рахунках у банках) [7].

У зв'язку з вищезазначеним цілком поділяємо позицію Є.О. Алісова, який вказує, що буквально розуміння безготівкових грошей як записів на банківських рахунках, які тотожні обліковим операціям, що відбивають переміщення й фіксацію грошових знаків у їх безготівковій формі, є анахронізмом, стереотипом, який устоявся на ранніх стадіях розвитку безготівкового обігу грошей, коли такі записи

позначали розмір грошового боргу банку клієнтові. Однак немає підстав стверджувати, що саме така точка зору закріплена у вищезначеній нормі, оскільки в цьому нормативному акті не розкривається зміст поняття відповідних записів. Проте це не означає й іншого, оскільки формулювання вищезазначеної правової норми не дозволяє зробити остаточного висновку щодо цього питання [8, с. 203].

Враховуючи це, звернемося до сучасної практики безготівкових розрахунків як основи використання безготівкової форми грошей.

Національний банк України здійснює нормативно-правове регулювання з питань безготівкових розрахунків. Так, згідно з п. 1.4 Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті безготівкові розрахунки – це перерахування певної суми коштів із рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, внесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів. Ці розрахунки проводяться банком на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді [9].

Положення про порядок здійснення банками операцій із векселями в національній валюті на території України [10] визначає вексель як цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити у визначений строк визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю). Тобто вексель є умовним заміником грошей, на які його можна обміняти у визначений строк та на визначених цим документом умовах. А отже, гроші в цьому випадку можуть переходити й у вексельну форму, з якої потім, у момент розрахунку за векселем, повертаються до своєї звичайної форми.

Положення про порядок виконання банками документів на переказ [11] закріплює можливість використання платіжних доручень, за якими здійснюється переказ коштів в іноземних валютах та банківських металів, з аналізу норм якого можна дійти висновку, що в якості платіжного засобу використовуються іноземні валюти й банківські метали на підставі відповідних доручень, які виступають формою уповноваження банку клієнтом на переказ чи примусове списання.

Положення про порядок здійснення операцій із чеками в іноземній валюті на території України [12] закріплює поняття дорожнього чеку, яким є паперовий розрахунковий документ, що виражений в іноземній валюті й використовується як засіб міжнародних розрахунків неторговельного характеру та є грошовим зобов'язанням чекодавця виплатити зазначену в чеку суму чекодержателю (власнику), підпис якого проставляється в зазначеному місці під час продажу. Такий чек виступає в якості грошей, адже підлягає обміну на них за запитом його власника або може передаватися під час розрахунків за товари, послуги тощо. Тобто він теж є певною формою грошей та може використовуватися як законний платіжний засіб.

Загалом безготівкові розрахунки здійснюються на підставі розрахункових документів, до яких, відповідно до чинного законодавства, належать платіжні доручення, платіжні вимоги, вимоги-доручення, векселі, чеки, банківські платіжні картки та інші платіжні інструменти. При цьому, як нами було з'ясовано вище, окремі з таких платіжних інструментів (векселі, чеки, банківські метали) виступають заміниками грошей, будучи законно визнаними платіжними засобами на території України.

Отже, рух коштів на рахунках у вигляді записів на рахунках передбачає відображення окремих банківських операцій, які на таких рахунках проводяться, а тому вказане формулювання видається застарілим і потребує оновлення у такому вигляді: відображення проведення окремих банківських операцій на рахунках.

Цікавим є також питання поширення «електронних грошей», які останнім часом набувають усе більшої популярності. Існує ціла низка визначень цього поняття.

Так, електронні гроші – це умовна назва грошових засобів, коштів, які використовуються їх власниками в електронній системі банківських послуг, для безготівкових платежів і розрахунків через СЕП (Системи електронних платежів) [13, с. 226]. Електронні гроші – це схема безготівкових розрахунків, яка охоплює банки, підприємства роздрібною торгівлі й побутових послуг, що забезпечує громадянам можливість із віддалених терміналів надсилати до своїх банків розпорядження про оплату товарів і послуг; розрахунки здійснюються за допомогою комп'ютерної мережі, систем зв'язку з використанням засобів кодування інформації та її автоматизованої обробки без використання таких традиційних засобів платежу, як готівкові гроші й чеки [14, с. 793]. Гроші електронні – умовна назва грошових засобів, які використовуються їх власниками в електронній системі банківських послуг. Фактично це кредитні гроші, які обертаються не за допомогою паперових носіїв, а через запровадження до сфери розрахунків комп'ютерної техніки й сучасних систем зв'язку [15, с. 183]. Гроші електронні – електронне збереження

грошової вартості за допомогою технічного пристрою, який використовується для здійснення платежів на користь емітента та інших суб'єктів, не вимагає обов'язкового використання банківських рахунків для таких платежів (діє як передоплатний інструмент для пред'явника) [16, с. 137]. Електронні гроші – цифрова готівка в електронній формі, яка використовується в мережових розрахунках та являє собою електронні купюри у вигляді сукупності двоїчних кодів, існуючих у тому чи іншому носії [17, с. 1110].

Законодавче визначення міститься в Положенні про електронні гроші в Україні, згідно з яким електронні гроші – це одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими, ніж емітент, особами та є грошовими зобов'язаннями емітента [18].

З вищенаведених визначень постає, що електронні гроші є фактичними заміниками готівкової форми грошей (законними засобами платежу), які використовуються для платежів, без використання банківських рахунків й обміну на готівкові гроші та зберігаються на спеціальних носіях і використовуються за допомогою спеціальних технічних пристроїв.

У зв'язку зі сказаним цілком доречною й обґрунтованою постає теза Л.О. Новосолової, яка підкреслює, що держава, наділяючи певний вид майна якістю законного платіжного засобу, своїм авторитетом і своєю владою підтверджує й забезпечує властивість майна, визнаного законним платіжним засобом незалежно від його реальної вартості, погашати будь-який грошовий борг у розмірі, визначеному як номінал грошового знаку, як перед кредитором за зобов'язанням, так і перед державою за публічними платежами [19, с. 10].

Таким чином, згідно із законодавством ознака законного засобу платежу властива не лише грошам, а й іншим платіжним інструментам у формах, у яких вони виступають. А це означає, що з розвитком та ускладненням суспільних відносин і відповідним удосконаленням їх правового регулювання ця ознака не може слугувати однозначним критерієм для визначення певної платіжної одиниці як грошової. Водночас гроші можуть приймати різні форми, переходячи між платіжними засобами, що, з одного боку, ускладнює розуміння форми їх вияву, а з іншого – забезпечує їх обіг у сучасному суспільстві.

Невід'ємною ознакою грошей виступає також міра вартості, яка й робить гроші тим загальним еквівалентом, із яким усі учасники суспільного виробництва порівнюють власні витрати, свою участь у ньому та мають претендувати на відповідну частку продукту [5, с. 126]. Саме ціною вимірюється вартість усіх товарів і послуг, які існують у суспільстві.

У зв'язку із цим не можна підтримати позицію М.В. Карасьової про безеквівалентний характер руху фінансових ресурсів як об'єкта фінансових відносин, відповідно, у царині фінансових відносин не використовується категорія «ціна» [20, с. 36]. Іншої позиції дотримується А.І. Іванський, який цілком обґрунтовано доводить, що категорія «ціна», яка широко використовується у фінансовому праві, впливає на значну частину фінансово-правових відносин, а безпосереднє державно-правове регулювання ціни має включатися до складу відносин, які регулюються фінансовим правом [21, с. 125].

Приділяє увагу фінансово-правовій природі ціноутворення також М.П. Кучерявенко, який вказує, що структура ціни формується насамперед за допомогою фінансово-правових інструментів. Такі елементи ціни, як собівартість (валові витрати), прибуток, податок на додану вартість, є предметом фінансово-правового регулювання [22, с. 358]. Відповідно, ціна, виражена в грошовому еквіваленті, є однією з основ фінансово-правових відносин, яка відбиває вартісну складову товарної маси держави в цілому та окремих товарів і послуг зокрема.

Водночас не слід недооцінювати такий важливий елемент формування вартісного еквівалента грошей, як інфляція, за наявності якої відбувається переоцінка вартості грошей, які поступово втрачають свою купівельну спроможність. Ключову роль у цьому процесі відіграє емісія грошей.

Вказуючи на подвійну природу грошей, К.С. Бельський розглядає їх як фінансово-правову категорію, звертаючи увагу на монополне право держави на емісію грошей, які вона наділяє статусом бути законним платіжним засобом. А також відзначає, що будь-яка з функцій грошей може бути реалізованою в економічній дійсності лише за допомогою юридичних норм і переважно норм фінансового права [23, с. 121].

Так, виключно держава наділяється правом на емісію грошей, і саме завдяки їй такі грошові знаки визнаються всіма членами суспільства та приймаються як законний засіб платежу. Фінансові ресурси, як правило, створюються у формі грошей, на чому наголошують Л.К. Воронова [24, с. 13], Є.А. Ровінський [25] та ряд інших науковців. І така форма характерна для суспільства, де існують товарно-грошові відносини [26].

Гроші є результатом, формою й наслідком суверенітету та юрисдикції держави [27, с. 7]. Тобто держава, здійснюючи емісію грошей, з одного боку, забезпечує універсальний еквівалент для здійснення торгівельних та інших відносин, а з іншого – забезпечує саме себе ресурсом, за рахунок якого наповнює свої фонди. Також держава не може ставити в залежність від наявності в неї фінансових ресурсів виконання своїх основних функцій, а отже, змушена додатково друкувати гроші не лише для забезпечення розрахунків, а й покриття своїх поточних потреб.

Цілком поділяємо думку С.Д. Ципкіна, який зазначав, що емісійне право центрального банку держави та її грошова система мають розглядатися в складі фінансового права. Слушною є думка Є.М. Ашмаріної, яка відзначає, що всім напрямкам фінансової діяльності передує грошова емісія [28, с. 89]. Від грошової емісії залежить життєдіяльність будь-якої фінансової системи, саме вона виконує роль центральної конструкції для всього фінансового механізму, а отже, є основним елементом системи фінансового права [29].

Саме з таких позицій, мабуть, виходив К.С. Бельський, коли пропонував нове визначення змісту фінансової діяльності держави як діяльності з випуску грошових знаків та організації грошового обігу в країні, мобілізації грошових коштів у державні й муніципальні фонди, використання їх в інтересах суспільства й держави [30].

Цілком поділяючи таку позицію, варто зробити певні зауваження. По-перше, сучасний розвиток фінансових відносин дозволяє говорити не лише про гроші у формі виключно грошових знаків, а й про гроші в інших формах розрахунків, зокрема електронні гроші. По-друге, українська держава останнім часом стала широко використовувати емісію цінних паперів, що характерно, зокрема, для податкових відносин та відносин, пов'язаних із державними запозиченнями. По-третє, усе частіше держава використовує своє монополічне право на грошову емісію без належного підкріплення грошовою масою, що спонукає до думки про емісійну діяльність як додаткове джерело забезпечення державних фінансових потреб.

Випущені в обіг державою гроші забезпечують товарно-грошові відносини в суспільстві, насамперед розрахунки за відповідними приватними та публічними зобов'язаннями. Водночас не варто залишати поза увагою такий аспект розрахункової діяльності, як фінансові операції, не пов'язані з платіжним обов'язком.

На їх існуванні, зокрема, акцентує увагу О.А. Лукашев, який розглядає грошові розрахунки як частину грошового обороту та виділяє групу відносин, у яких рух грошей як у готівковій, так і в безготівковій формі не пов'язаний із платіжним обов'язком (тобто розрахунками): виготовлення, випуск в обіг, зберігання, перевезення, вилучення та інкасація готівки, касові операції, заміна пошкоджених банкнот і монет, поштові перекази, безоплатне перерахування грошових коштів тощо [31, с. 9]. Проте відсутність розрахункової ознаки не применшує значення вказаних грошових операцій, адже без їх використання фактично неможливо було забезпечити повноцінний грошовий обіг, оскільки саме вони багато в чому відповідають за рух грошей у фінансовій системі держави.

Розрахунки знаходяться в межах правового поля, визначеного державою, а свої норми права держава встановлює, виходячи не лише з міркувань необхідності врегулювання цивільно-правових відносин, а й із податкових та інших інтересів держави. Ця ж суспільна необхідність викликає потребу встановлення певних обмежень, пільг або спеціальних режимів розрахунків, які являють собою виняток із загального режиму розрахунків у країні. При цьому головним завданням виступає створення певного середовища, режиму, у межах якого протікають цивільно-правові відносини, учасники яких не вирішують у договірному порядку багатьох питань (зокрема, принципів розрахунків), а сприймають це середовище як щось стале, наперед визначене, те, що не може бути зміненим. За своєю природою таким середовищем є публічні вимоги, умови, принципи тощо, які мають загальнообов'язковий характер, у межах яких допускається певне волевиявлення суб'єктів розрахункових відносин [32, с. 30–31].

Висновки. Грошовий обіг, враховуючи його безпосередній зв'язок із фінансовою діяльністю держави, передбачає залучення саме фінансово-правових норм до його правового регулювання та створення розрахункового середовища. Створення такого середовища покладається саме на норми фінансового права, якими врегульовані питання грошового обігу, у тому числі розрахунків, та які забезпечують не лише наявність грошової одиниці, а й оборотність її в суспільстві, можливість використати самостійно або за допомогою різноманітних форм розрахунків, які передбачені законодавством.

Динамічний характер грошового обігу останнього часу змушує переосмислити значну кількість постулатів, які були покладені в його основу, починаючи від місця емісії у фінансових правовідносинах і фінансовому праві, порядку й принципів емісії грошей та закінчуючи можливістю множинності законних засобів платежу, виражених у грошових одиницях.

Список використаних джерел:

1. Яроцький В.Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції) : [монографія] / В.Л. Яроцький. – Х. : Право, 2006. – 500 с.
2. Посполітак В.В. До приватноправового регулювання грошей за законодавством України / В.В. Посполітак // Наукові записки НаУКМА. – 2007. – Т. 64. – С. 85–89.
3. Карагусов Ф.С. Ценные бумаги и деньги в системе объектов гражданских прав / Ф.С. Карагусов. – Алматы : Жеті жаргы, 2002. – 269 с.
4. Скоробагатова В.В. Грошові кошти як основна складова монетарних активів: економічна та облікова сутність поняття / В.В. Скоробагатова // Вісник Житомирського державного технічного університету. Серія «Економічні науки». – 2012. – № 1(59). – С. 193–197.
5. Лукашев О.А. Економічна та правова реалізація функцій грошей і їх вплив на співвідношення інститутів фінансово-правової галузі / О.А. Лукашев // Проблеми законності. – 2009. – № 106. – С. 126–131.
6. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>.
8. Алісов С.О. Грошовий обіг як базова фінансово-правова категорія / С.О. Алісов // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2012. – Вип. 23. – С. 196–207.
9. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті : Постанова Національного Банку України від 21.01.2004 р. № 22 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04>.
10. Про затвердження Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України : Постанова Правління Національного Банку України від 16.12.2002 р. № 508 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0174-03>.
11. Про затвердження Положення про порядок виконання банками документів на переказ, припусове списання і арешт коштів в іноземних валютах та банківських металів : Постанова Правління Національного Банку України від 28.07.2008 р. № 216 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0910-08>.
12. Про затвердження Положення про порядок здійснення операцій з чеками в іноземній валюті на території України : Постанова Правління Національного Банку України від 29.12.2000 р. № 520 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0152-01>.
13. Енциклопедія банківської справи України / редкол. : В.С. Стельмах (гол.) та ін. – К. : Молодь ; Ін Юре, 2001. – 680 с.
14. Менеджмент : [словарь-справочник]. – М. : Анкил, 2005. – 808 с.
15. Завгородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Завгородній, Г.Л. Вознюк. – К. : Знання, 2007. – 1072 с.
16. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. / за ред. С.В. Мочерного. – Львів : Світ, 2005– . – Т. 1. – 2005. – 616 с.
17. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / под общ. ред. А.Г. Грязновой. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 1168 с.
18. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань регулювання випуску та обігу електронних грошей : Постанова Правління Національного Банку України від 04.11.2010 р. № 481 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1336-10>.
19. Новоселова Л.А. Проценты по денежным обязательствам / Л.А. Новоселова. – М. : Статут, 2003. – 192 с.

20. Карасева М.В. Финансовое право и деньги : [монография] / М.В. Карасева. – Воронеж : Изд-во Воронежского гос. ун-та, 2006. – 52 с.
21. Іванський А.І. Ціна як категорія фінансового права / А.І. Іванський // Наше право. – 2011. – № 4. – Ч. 3. – С. 121–126.
22. Фінансове право України : [навч. посібник] / Л.К. Воронова, М.П. Кучерявенко, Н.Ю. Пришва та ін. – К. : Правова єдність, 2009. – 481 с.
23. Бельский К.С. О юридической природе денег / К.С. Бельский // Теоретические вопросы административного и финансового права в условиях перестройки управления экономикой : сб. науч. трудов ВЮЗИ. – М., 1989. – С. 116–124.
24. Воронова Л.К. Фінансове право України : [підручник] / Л.К. Воронова. – К. : Прецедент ; Моя книга, 2006. – 448 с.
25. Ровинский Е.А. Финансовое право / Е.А. Ровинский. – М., 1971. – 300 с. ; Гуревич Г.С. Советское финансовое право / Г.С. Гуревич. – М., 1985. – 280 с.
26. Грачева Е.Ю. Финансовое право России / Е.Ю. Грачева, Э.Д. Соколова. – М., 1997. – 406 с.
27. Институты финансового права / под ред. докт. юрид. наук, проф. Н.М. Казанцева. – М. : ИД «Юриспруденция», 2009. – 512 с.
28. Ашмарина Е.М. Финансовая деятельность государства / Е.М. Ашмарина // Государство и право. – 2004. – № 3. – С. 89.
29. Запольский С.В. Дискуссионные вопросы теории финансового права : [монография] / С.В. Запольский. – М. : РАП ; Эксмо, 2008. – 380 с.
30. Финансовое право : [учебник] / [К.С. Бельский и др.] ; под ред. С.В. Запольского. – М. : РАП ; Эксмо, 2006. – 570 с.
31. Лукашев О.А. Правове регулювання грошової системи України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.А. Лукашев ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2002. – 20 с.
32. Ковалко Н.М. Фінансово-правове регулювання спеціальних режимів розрахункових відносин (на прикладі паливно-енергетичного комплексу України) : дис. ... канд. юрид. наук / Н.М. Ковалко. – К., 2007. – 228 с.

